

A határozókról.

(Harmadik közlemény.)

IV.

Kísérő körülmények határozói.

1. *Társféle határozók.* (Máskép módhatározók.)

A módhatározókat BECKER az általánosabb objectív viszonyok, vagyis a kiegészítő viszonyok mellé sorolja külön szakaszban, az okot pedig az egyénítő objectív viszonyok, vagyis a hely- és időviszony után teszi harmadik határozóul. Azt mondja, hogy a mód fogalmilag nem különbözik a jelzőtől, csak alakjában: *er redet laut, die laute Rede* (322. l.), ennél fogva a mód a cselekvésnek jelzője s a módhatározó adverbium a módviszonyban levő object-nek alap-alakja (381.). A német nyelvtanok azonban most már nem a kiegészítő mellé sorolják a módot, hanem külön, negyedik határozóvá teszik: hely-, idő-, mód-, okhatározó. KUMMER-nél a módhatározó kifejezi: a módot, fokot, mértéket, következményt és korlátot (= tekintethatározó) ily kérdésekre: *wie, wie sehr, inwiefern?* (96. 142. ll.). LYON-nál a módhatározó kifejezi: a módot: *wie?* (95. l.), kíséretet vagy kísérő körülményt: *mit wem? wie? in welcher Weise?* (193.), a módhatározó mellékmondatához tartoznak: a tulajdonképeni módhatározó mondatok, a hasonlító mondatok, a következményes mondatok (225.). — BRACHET-DUSSOUCHET francia nyelvтана nem foglalozik külön a módhatározóval, az adverbiumok közt említ mód-, fok-, mennyiség-, igenlő-, tagadó- és kétkedő határozószókat (255. kk.), a hol a bővítéseket felsorolja, mindig első helyt említi a módot: «*manière, lieu, temps etc.*» (187—278. l.). — Az angol TANCOCK a hely-, idő- és számhatározószókon kívül (kétszer, ötször) «leíró» határozószókat ismer, ezek kifejeznek mennyiséget, minőséget, módot; külön állanak még az igenlő és tagadó határozószók (83. l.); a mondatban ez is csak említi a módot: hely, idő, ok, mód, mérték, kiterjedés, feltétel (93. l.). MAXWELL szerint is időt, helyet, módot, vagy egyéb jellemző dolgot fejez ki az adverbium; a melléknév és más adverbium mellett kifejez még fokot is (16. l.). A hétféle adv. közt van hely-, idő-, szám-, mód-, fok-, ok-, jelentő- és igenlő- vagy tagadó-adverbium (192. k.).

A módhatározót a mi nyelvtanaink is mindig kellőkép tanították. SZVORÉNYI az akkori német nyelvtanok módja szerint ismer mód-, hely- és időhatározót, illetőleg: eszköz-, mód- és érintkezési (= társ) határozót (47. 278. l.). — SIMONYI jobban kifejtette a módhatározó rendszerét s hármass csoportba állította az okkal és czéllal. A mód lett a szorosabb értelemben vett módhatározó, ezt «azért nevezük így, mert meghatározza, hogyan, miképen, mi módon történik a cselekvés. Kifejezhet *a*) általában módot, *b*) összehasonlítást, *c*) eszközt, *d*) a cselekvésnek vagy pedig az állítás bizonyosságának fokát. A módhatározónak többnyire olyan alakja van, mint egyik vagy másik állapothatározónak.» (1883^s. 151. kk. általában így 1897^s. «Rövid magy. mondattan 31. kk.). Hasonló a SZINNYEI felfogása is: a módhatározó azt fejezi ki, hogy mi módon történik a cselekvés s ezen kérdésekre felel: hogyan, mint, miképen, miként, mi módon; a módhatározóhoz tartozik a fokhatározó: nagyon sok, a mértékhatározó: egy arasszal rövidebb, az eszközhathározó (1885. 128.). Ugyanigy tanít az átdolgozott ötödik kiadásban, csak hogy itt rendszert is nyújtván, összefoglaló névül a «módozathatározók» szót használja s hármass csoportosítása ez: 1. mód-, fok-, mérték-, eszköz-, 2. ok-, 3. célhatározó (86. l.). HALÁSZ a módhatározót egészen összeolvastotta az állapothatározóval, úgy hogy nehéz eldönteni, vajjon egyes részeket a módhatározóhoz számít-e, vagy inkább az állapothatározóhoz. A SIMONYINÁL ÉS SZINNYEINÉL elsorolt részeket nála is megvannak: a módhatározóval megjelölhetjük, hogy mi módon történik valami, pl. a ki könnyen ígér, nehezen ad. Van összehasonlítást kifejező rag: *-ként*, *-ül* s van összehasonlításkor *-val* ragos «mód- és állapothatározó»: sokkal szebb; eszköz- (és társ-) határozó, de előfordul nála a közbenjáró, közreműködő, mely nem egyes eszköz: *általad* nyert szép hazát; továbbá módhatározó mint bővítmény (ez már nem «mód- és állapothatározó»), t. i. az igenevek és a határozószókhöz járuló határozó: igen gazdag. Nem tudom, inkább módnak, vagy inkább állapotnak tartja-e a társhatározót, az együttletet, ennek ellentétét és a helyettesítést jelentő kifejezéseket, melyeket szintén említ. GULYÁS él ugyan a módhatározó szóval, de ezt megmagyarázni rendszerénél fogva nem volt módjában. Nála a *-vel* ragos «módhatározók» kétfélék: vagy az alanynak, esetleg tárgynak társát jelölik, vagy azt az eszközt, melynek segítségével a cselekvés végbe megy, «vagy végre» (azaz harmadszor) «egyszerűen a cselekvés mikéntjét határozzák meg» (140. l.). — En iskolai nyelvtanomban (1894.) SIMONYI nyomán a módhatározót az ok- és célhatározóval csoportosítottam, az egész hármass csoportot «állítmányi határozók»-nak neveztem, megkülönböztetésül az «alanyi» állapothatározóktól s a kiterjesztett mondattani alapot arra a magyarázatra használtam fel, hogy a módhatározó az állítmánynak közelebbi, kisebb alanya: az ember nyugodt hangon mondá: a «hang» is mondá; e magyarázat alá beillettek: a hasonlati határozók: a tó tükörként nyugodott: a tükör is nyugszik, bár máshol; az eszköz- és a mértékhatározó: kötéllel fog: a kötél is fog; tíz évvel ezelőtt: a tíz év veti messzire az eseményt. Így hagytam ezt a második kiadásban is (1897.), csak a «*csúszva* végig mászott»-félelő határozóját, mely ezelőtt nálam az állapothatározók közé esett, csak ezt tettem át ide a fokhatározó mellé. Pedig utánam GULYÁS is állapothatározóknak elemezte az ilyen igeneveket (148. l.). A fokhatá-

rozóból ugyanis nem új alanyt, hanem az állítmány társát lehet képezni, mégis módhatározó: nagyon szegény: a szegénység nagy, ilyen az ige-név is: csúszva mászott: csúszott s mászott, és mint láttuk, az állapot-határozók közé a határozó ige-neveknek csak egy része, t. i. a szenvedő értelmű illik be.

A módhatározóknak SIMONYI-féle beosztása azonban, melyet mindnyájan követtünk, *nehézségeket okozott*. «Szeretném látni azt a logikus főt, mondja Dóczy (A határozók logikája, T. E. K. 19: 73. l.), a ki ezen három mondatnak: *rosszul ír, megrendül a csapás miatt, vadászatra megy*, határozó tagjai közt valami rokonságot tudna felföldözni . . . Részemről hiába keresem a közös szempontot, a mely alatt az ok-, mód- és célhatározók egyesíthetők volnának. SIMONYI azt írja a Nyr. XI. kötetében, hogy e három határozó egységét az oksági viszony állapítja meg: az ok és cél nyilván rokonok, az ok és mód közt pedig az eszköz szolgál átmenetül.» De Dóczyt ez a magyarázat nem elégitette ki, ámbar ő sem tudott jobbat állítani a helyébe, sőt nála is egyforma két határozó ez: garason vesz valamit és lassan járj (u. o. 78. l.). BALOGH PÉTER «módozat-határozóknak» nevezi a SIMONYI-féle hármas csoportot (s ezt a műszót át is vette SZINNYEI), az ok és cél szerinte «támogatói a cselekvésnek», de «a mód, a hogyan lefolyik a cselekvés, logikailag lazább összefüggésben van az okkal és céllal, mint az eszköz. Nem támogatója a cselekvésnek, mint az eszköz, hanem egyszerűen csak kísérlője: jól beszél, szépen ír» stb. «A módhatározó csak mintegy alfaja az eszközhatározónak, nem pedig megfordítva, mint nyelvtanaink veszik. (A határozók osztályozása, Nyr. 26: 356.)

Tehát most úgy áll a módhatározó kérdése, hogy a módhatározóban magában két réteget választunk el: a módot és az eszközt; a másik két csoportot, a honnan és hová irányt, pedig az ok és cél teszi. Nézetem szerint ezt a két réteget egészen el kell választani egymástól és az ok-, eszköz- és célhatározót, mint a németországi nyelvtanok teszik, külön határozó osztályllyá kell emelni. Akkor a módhatározót is eme nyelvtanok rendszeréhez hasonló önálló határozóvá tehetjük. Csakhogy a német nyelvtanokban a hármas csoport nincs kidolgozva, pedig egy folyamat-határozó, a milyen a mód is, magában véve önálló nem lehet s nem csoda, hogy e miatt a mi nyelvtanaink az okviszonnyal kapcsolták egybe. Azonban remélem, sikerülni fog a módhatározó eredetbeli és végbeli társait is kimutatnom.

A társhatározóból indulok ki. Nem is kell magyaráznom, hogy a társ az alanyon kívül esik, tehát nem foglalja magába az alanyt: *A fiú barátjával sétál*, ők csak egymás mellett vannak; de a cselekvéssel sem közös középpontú a társ: a fiú sétál, a barátja nem ugyanazt a sétát teszi, hanem külön sétál mellette, tehát az alany cselekvését csak kíséri a társhatározó, éppen úgy tesz ugyan, de külön a maga lábán, kívül esik a mondat eseményén.

A szemlélet előtt a társhatározó egy másik személy az alany

mellett. A személy nem olyan gondolati (abstract) fogalom, mint a hely, idő és tulajdonság, hanem tárgyszerű, «concretum». Az esemény mellett lát az ember befoglaló körülményeket és tárgyszerű személyeket; az egyik személy akarja és indítja a cselekvést, vagy lelki erejével vesz részt benne, ez alany vagy szenvedő tárgy, a másik szintén részt vesz ugyan a cselekvésben, de nem tőle indult ki az akarat, nem az ő lelke működésének eredménye a cselekvés. A fiú barátjával sétál: ebben az esetben világos, hogy nem a barátja akart és kezdett sétálni, ennyiben a barátja, mivel csak kísérő és társ és lelke működését nem vesszük tekintetbe, úgyszólván lelketlené válik. És valóban, nyelvérzékünk semmi iniciatívát nem tulajdonít a hasonló mondatrészeknek és lelki működést nem vesz észre bennök.

Nem kívánok annak elemzésébe bocsátkozni, hogy vajjon a személy a legősibb társhatározó-e, vagy valamely tárgy, de tudjuk, hogy a régi felfogásban személyek is lehettek tárgyi birtokok: a rabszolga, az asszony, a gyermek a «patria potestas» idejében csak dologi vagyoni számába mentek. Az alany az úr, a ki tervez és vezet, a társhatározó az ő rabszolgája, gyermeke, alárendeltje, a ki esze nélkül engedelmeskedni tartozik. Ha nem igazi tárgydarab volt a legősibb társhatározó, akkor ilyen alárendelt kíséréget láthatott az ősember a «személy» mellett, s bátran nevezhetnők a társhatározók osztályát «tárgyhatózóknak» s állíthatnók, hogy a személynevek tárgynevek gyanánt állanak benne. A pária, helóta és rabszolga annyi ezer éven át forgott az emberiség szeméi előtt és foglalkoztatta szívét, lelkét, hogy csoda lenne, ha képe a nyelvben semmi nyomot nem hagyott volna. De hogy ne járuljon annyi nyelv- és műveltségtörténeti fejtegetés az elemzésünkhöz, páros nevet adhatnánk ennek az osztálynak: személy- és tárgyhatározók, így a mondattárggyal sem vétené össze a tanuló; vagy mivel az ily hosszúságú név nehézkes, élhetnénk a rugalmas dologhatározó névvel. A módhatározó nevet nem tarthatom meg, mert, mint látni fogjuk, nálam ez csak igen kis töredéket tesz; a módoszthatározó jobb lenne, sőt meg is felelne, ha nem leplézne el azt, a mit én nyomatékosnak tartok, hogy ez az osztály tárgyszerűségeket (concretumokat) tartalmaz; ennél fogva talán iegegyszerűbb lesz az ismert társhatározó nevént kiterjeszteni az egész osztályra, bár nálunk ez eddig nem volt a módhatározók közé beosztva.

Ugyanis SIMONYI a tágabb értelemben vett állapothatározók közé sorolta, SZINNYEI 1885-ben, midőn még nem rendszerezte a határozókat, a hetedik helyen említi, az 1897-i átdolgozásban pedig szintén az állapothatározók rendszerébe illeszti, HALÁSZNÁL «eszköz- és társhatározó» névvel találkozunk (81. l.), tehát a «mód- és állapothatározó» név analogiájára nála is állapothatározónak kell érteni az együttlétet, társaságot

jelentő határozót; GULYÁSnál hasonlóképp nem egészen világos, hogy hova kell tenni a társat, de mivel a társhatározót a «szorosabb értelemben vett módhatározótól» és az eszközhatározótól is elválasztja (140. l.), világos, hogy ő sem teszi egyszerűen a módhatározók közé, csakhogy ő az állapothatározót egyáltalában nem akarja ismerni. Én iskolai nyelvtanomban az átvitt értelmű helyhatározók közé soroltam, a tekintet-határozóval, a középfok (-nál ragos) határozójával és a felsőfok partitívusával együtt. BALOGH P. (A határozók osztályozása. Nyr. 26: 351. 385.) szintén kiveszi az állapothatározók közül és a «helyzethatározók» osztályában egyesíti, a középfok határozójával és a partitívussal, melyekkel én is egyesítettem: barátjával sétál, ismeretes mindenki előtt, fia helyett fizet, nagyobb atyjánál, okos vezér alatt, szép az egyetértés testvérek között. Ezeket «első sorban a létező (névszó), nem pedig a cselekvés (ige) közelebbi meghatározására szolgáló» határozóknak tekinti és messze elkülöníti az állandó határozóktól: gyönyörködik valamiben. Ez utóbbiakat a tárgyi mondatrészzel hozza kapcsolatba: «a -t ragos, meg a más (-n, -ben, -ről, -től, -hoz, -ra) ragos mondatrészek teljesen azonos logikai viszonyt fejeznek ki: a cselekvés passzív tényezőjét», «ezek a cselekvés tárgyát határozzák meg, azért tárgyhatározóknak kell őket helyesen neveznünk». Egyedül KIRÁLY PÁL sorolja a társhatározót a módhatározók közé (az eszközzel és állapottal együtt. Rendsz. nyelvt. 175. l.).

A társhatározónak több faja van. Legismertebbek az előre bocsátott példához hasonlók: öcsémmel érkeztem, az igazakkal tartok, valakivel együtt harezolok valahol. Ezekben a társhatározó éppen úgy teljesíti a cselekvést, mint az alany, mellette van ennek. *Öcsémmel járok* majdnem annyi, mint «öcsém mellett» járok, csakhogy ez utóbbi mondat szerint én ugyan az öcsém melletti helyen járok, hanem hogy ő mit csinál, az nincs megmondva, lehet, hogy ő csak ül, ellenben az előbbi példában egyúttal az is ki van fejezve, hogy ő is úgy cselekszik, mint én.

Vannak olyan cselekvő társak, melyek kevésbé tevékenyek, mint az előbbi példa határozója. Ha fegyverrel jövök, a fegyver egészen közömbös kísérője az alanynak és jóformán tétlen; «fegyverrel» helyébe tehetem, hogy: «bottal» jövök, ilyenek ezek is: kalappal vagy kalapban, fekete ruhával vagy ruhában járok, ezek a határozók teljesen ártatlanok a cselekvésben, csak az alanynyal egy irányban haladnak, kísé-*rő társai*. Kisé-*rő társak* a cselekvő személy, a ruha, felszerelés és külső megnevezése: ép kézzel, lábbal, barna hajjal.

A kísé-*rő társakhoz* tartoznak a helyettesítést jelentő kifejezések: öcsce helyett fizet. Az összefüggés világos: öcscével, öcsce nélkül, (öcscén kívül), öcsce helyett, a határozó egyszer tevőleges, másodszer tagadó, harmadszor nem valódi (positív, negatív, irreális) kísé-*rő*.

Ugyane társhatározók közé sorolnám az úgynevezett *t e k i n t e t h a t á r o z ó t*: hasonlít valakihez *valamiben*, bűnös *valamiben*,

igaza van valamiben, enni eszik, evést eszik, lábaira nézve gyors. Azt hiszem, helyes ezeket úgy fogni fel, hogy a mondat a határozó nélkül is érvényes, tehát az alany a határozó nélkül is hasonlít valakihez, bűnös, igaza van, eszik; és ámbár tulajdonkép nem az egész alany, hanem csak a határozó hasonlít, bűnös, igaz és a határozóval megszorítjuk az evés értékét, mégis nem úgy van értve, mintha ezek befolyának a cselekvésre, hanem mintha csak kísérnek az alanyt, véletlenül megvolnának mellette, mint a fegyver, a bot, a kalap.

A tekintethatározót a magyar nyelvtanok mellőzik, csak SZINNYEI régibb nyelvтанában fordul elő a határozók legutolsója gyanánt. Én az átvitt értelmű helyhatározók közt a társhatározóval soroltam össze, SIMONYI a Magyar határozókban a módhatározók közt tárgyalja (T. 95. 384. l.), mint KUMMER (142. l.). A jelen dolgozat rendszerében is íme a társ- és módhatározó osztályába kerül.

Hasonló közömbösséggel az alannyal egy irányban haladnak a középfok -nál ragos határozója és a felsőfok «közt», «közül» névutós határozói, a csoportthatározók (partitivus), mint az eddigiek is, nem ugyan az alany cselekvését, de hasonlót teljesítve: az egészséges arcz szebb a rózsánál; a rózsza nem teszi az arcz szépségét, csak osztozik benne, társul van az arcz mellé állítva, a szépségük nem közös; «a rózsza legszebb a virágok között»: a virágok a rózsza társai, a rózsza is virág és vagy köztük van hagyva, vagy ki van emelve közülök: a virágok közül legszebb a rózsza, és a cselekvést a virágok is teszik, ők is szépek. Míg a tekintethatározó kisebb az alannál, a középfok határozója egyenlő vele (csak a tulajdonsága más fokú), a csoportthatározó pedig nagyobb az alannál s ennyiben majdnem átmenetül szolgál a hely- és társ-határozók közt. Csak azért nem lesz a csoportthatározó mégsem helyhatározóvá, mert belőle új alanyt vagy tárgyat lehet a mondat alanya mellé szerkeszteni: kiválasztok egyet a virágok közül: az az egy is virág. De nem csoportthatározó a BALOGH PÉTER példája (ő sem mondja annak): szép az egyetértés testvérek közt: a testvérek nem egyetértések, hanem úgy foglal helyet közöttük az egyetértés, mint a virág a fák között. Szükséges, hogy a csoportthatározó és az alany társak legyenek.

Az alannyal egy irányban haladó társak az alapfokú hasonlatokban előforduló -ként ragos szók is: a tó tükörként nyugszik; a tükör is nyugszik, de nem az alannak, a tónak nyugvásával, hanem egy más hasonlóval, mely nincs is jelen, mert a tükör sincs jelen. «Az apostolként», «az apostol szerint»: az apostol is úgy beszél, bár nem ő indítja a beszélőt vagy az alanyt szólásra; «pórul jár»: úgy jár, mint a pór, de a pór nem foly be az ő esetére; «magyarul beszél»: mint egy magyar ember, tehát a magyar is

beszél, de nem éppen az illető beszédet mondja. Az eredményhatározó *egy* az alannyal (vagy tárggyal): Küldjünk néhány embert követül: az ember és a követ egyek, a követ magában foglalja az embert, az eredmény foglalathatározó; de a ki pórul jár maga még nem pór, az alany és a pór két külön dolog, bár a cselekvésük hasonló.

Ezt a hasonlati határozót a nyelvtanok mellőzik, de mivel a mellékmondatok közt a hasonlító mondatok nagy szerepet játszanak, üdvös dolog az egyszerű határozók közt is felemlíteni ezeket, hadd legyen világos, hogy a nyelv egész szerkezete az egyszerű mondat szerkezetét ismétli és váltogatja.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a *metafora* mindenik határozóban újra meg újra kezdi a játékát: nemcsak *arczban* hasonlítok valakihez, hanem *járásban, gondolkodásban* is, nemcsak a *rózsánál* van szebb, hanem a *hálánál* is, és nemcsak a *virágok közt* lehet valamelyik legszebb, hanem a *gondolatok és érzelmek közt* is, végre nemcsak *Szent Pál szerint*, hanem a *tanítás vagy sejtetem szerint* is lehet valami igaz: akkor méltán feltünhetnek, hogy az általános értelmű kíséző társak közt nem találunk a nyelvtanokban olyan példát, melyben a társhatározó gondolati név volna. Tegyük gondolati nevet ezen társhatározó helyébe: *öcsémmel* jöttem haza: van-e nyelvtan, melyben a megfelelő példa a társhatározók közé volna sorolva? Legfeljebb a német nyelvtanok nevezik ezt is «*begleitender Umstand*»-nak (Lyon 193. l.). Pedig a hogy *öcsémmel* vagy fegyverrel, éppen úgy jöhetnek bizonyos szándékkal vagy örömmel vagy aggodalommal haza.

A kíséző társak közé kell tehát számítani az úgynevezett *módhatározót* is, mert csak az a különbség, hogy mikor sereggel jövök, akkor személyek, ha doronggal, fegyverrel jövök, akkor tárgyak, ha pedig *haraggal* vagy *örömmel* jövök, akkor egy tulajdonság vagy cselekvés kísér. A harag vagy öröm nem okozza és nem segíti elő a jövetelemet, talán nem is folynak be erre. de jönnek ök is velem, mint a ruhám és botom, oda, a hova én. «*Post equitem sedet atra cura.*» «*Örömmel*» éppen olyan mellékalany, mint sereggel, fegyverrel, kalapban, tükörként, csakhogy a seregről a tö jelentésénél fogva képzeletünk csalódásában azt hisszük, hogy szintén majdnem oly akarattal vesz részt a cselekvésben, mint az alany; a fegyverről, botról és örömről pedig érezzük, hogy erre képtelenek. De ha fölveszszük, hogy fegyverrel, bottal az eredeti határozók, «*sereggel*» pedig már metaforásan van mondva, azaz a személy tárgy gyanánt van használva, akkor éppen semmi különbséget sem találunk e határozók között.

Mondhatom: jó szívvel, vérem hullásával, találgatással, találgatva. Így jutunk egy igen ismert módhatározó-alakhoz: a cselekvő határozó igenévhez. Dalolva jár: a dalolás kíséri a járást;

dicséri az urat, mondván: a mondás is csak kíséri a dicséretet, mert a dicséret benne volna már a gondolatban a mondás nélkül is. A folyamatos cselekvő értelmű határozó igenév akár *-va*, akár *-ván* a képzője, tisztán kíséző módhatározó. Ezek tulajdonkép másodlagos állítmányok, kíséző eseményei lettek egy másik eseménynek.

A gondolati neveken és gerundiumokon kívül ismert, sőt ezeknél is ismertebb módhatározók a melléknévből képzett határozók, illetőleg határozószók: *jól ír, szépen dolgozik, nagyon hanyatlík, bizonyára ismered*, «szólott haraggal a vakmerőn».

Tulajdonkép ezekről kapta a módhatározó a nevét is és BECKER ezeket tartja a módhatározók főalakjának (Grundform 381. l.). Így vélekedik még WUNDT is (II. 286. l.) s a nyelvtanok többnyire ezeken magyarázzák meg a módhatározó jelentését s bizonyára ezek miatt nem került össze eddig teljesen a módhatározó a társhatározóval.

Én iskolai nyelvtanomban azzal törekedtem módszeres eszközt nyújtani a tanuló kezébe a módhatározók felismeréséhez, hogy a módhatározóból új alanyt lehet az igéhez képezni: a férfi nyugodt hangon mondá: csak a ragot hagyjuk el s új alanyt nyerünk: a hang is mondá, csakhogy gépiesebben, mint a férfi. Ennek alapján legjobban szerettem volna az ide tartozó határozókat alanyyszerű határozóknak nevezni, és akkor a tulajdonsághatározót az állítmányi névszóról állítmányyszerű határozónak neveztem volna, de éppen a melléknévi módhatározók nem illettek be az elméletbe, ezekből lehetetlen új alanyt képezni, csak új állítmányi névszóvá lehet őket átalakítani az igéből nyerhető «belső tárgy»-hoz: *szépen dolgozik*: a dolgozata szép, nagyon hanyatlík: a hanyatlása nagy, bizonyára ismered: az ismerés bizonyos, stb. Ezek tehát az eredménytárgy tulajdonsághatározóinak, azaz állapotathatározóknak látszanak, de az állapotathatározók közé áttenni nem mertem őket, mert nem vonatkoznak az alanyra, mint amazok. Tehát régi helyükön hagytam s mivel ezek is csak az állítmányra vonatkoznak, mint a többi módhatározók, az «állítmányi határozók» nevét választottam összefoglaló névül. Nagyon zavart e határozók makacssága a rendszerrel szemben s ez volt a legutolsó kérdések egyike, melyek miatt teljes rendszeremet még nem bocsáthattam nyilvános megvitatás alá. Ezek a határozók más rendszerekben is nehézségeket okoztak, pl. BALOGH is kénytelen egy részüket, az erősítő szócskákat, mint: *bizonyára, valószínűleg, stb.* kirekeszteni a módhatározók közül (Nyr. 26: 356.), de hogy akkor mik, azt még SIMONYI egyenes kérdésére sem tudta megmondani. Engem végre BECKER segített ki a nehézségből. Ő különösen hangsúlyozza, hogy ezek a módhatározók tulajdonképpen a cselekvés jelzői: *das Adverb der Weise von dem attributiven Adjektiv nur darin unterschieden ist, dass Ersteres ein Attribut des Verbs, und Letzteres ein Attribut des Substantivs ist* (391. l.). Mivel az ő nézetei mindig igen egészségesek, erősen megragadtam ezt a gondolatot, melyet addig csak oly frázisnak találtam, mely elüti a kérdést a nélkül, hogy megfejtené. BECKER ugyan megzavarhatott volna azzal a hozzátoldásával, hogy a módhatározók főalakja a melléknévi adverbium, de erre most már nem tekintettem, csak azzal a kér-

déssel akartam végezni, hogy miképen lehet az ily határozó a cselekvés jelzője. A választ megtaláltam.

Ismeretes, hogy a jelzót sokszor használjuk a jelzett szava nélkül s ilyenkor a jelző válik olyan mondatrészzé, mint a kihagyott jelzett szó: a jó embereket becsülik: a *jókat* becsülik; jó sorsban sok barátod van, *rosszban* kevés; *jókat* tárgy, *rosszban* helyhatározó, t. i. rossz sorsban. A magyarban különösen világosak az ilyen esetek, mert a melléknév, a míg csak jelző, teljesen ragtalan, ha a jelzett szavát kihagyjuk, megkapja a kihagyott szó ragjait; a többi nyelvekben, a hol a jelző egyeztetve van, ez nem tűnik fel úgy. S íme a módhatározóban is mindig ragos a melléknév, t. i. az az igazi módhatározó, melyről könnyű volna kimutatni, hogy az alanynak társa, ki van hagyva: a férfi nyugodtan mondá, t. i. nyugodt hangon. De a hol egyeztetve van a jelző, ott is nyilvánvaló, hogy a melléknévi adverbiumok a kihagyott főnevekkel megegyeztetett esetben vannak; az adverbiumok elavúlt accusativus, ablativus vagy más esetalakok: *male, suaviter, dixitios* stb., sőt némelyiket hímnemű nominativusból, tehát egyeztetett határozóból *magyarázzák* (DELBR. I. 628.).

A melléknév az állapothatározón kívül minden más mondatrészben nem is átvitt értelemben, hanem gépies, technicali alapon szerepel, vagyis jelzőből lett hely-, vagy időhatározóvá, alanyyá, tárgygyá és társhatározóvá. Ez utóbbi esetben, ha gondolati név van kihagyva mellőle, a módhatározó nevet kapta, és ezt meg is érdemli, ha a gondolati főnévből való határozó érdemel külön nevet. De szerintem sem itt, sem a helyhatározóban nem érdemel külön nevet a gondolati főnévvel kifejezett határozó, mert az alanyban sem kapja meg. A módhatározóban többnyire azért marad ki a gondolati főnév, mert az igével úgynevezett figura etymologica-t tenne: jól ír: jó írással ír; nagyon hanyatlik: nagy hanyatlással hanyatlik stb. DELBRÜCK (I. 625. l.) a nőnemű adverbiumokat egy kihagyott nőnemű főnévből magyarázza, melyek az igével egyenlő tövűek vagy jelentésűek: *ἐπιεικῶς, ἀντιβίην* (ἐρις), *τόπον σχεδὴν* (πληγήν). Latinul: *aliquam* (*partem*) *diu, perperam* (*viam*). Érthető, hogy a takarékos beszéd minden nyelvben nagy számban képzett ilyen kihagyásos határozókat, s az is érthető, hogy a többi mondatrészekben többnyire világosan átérzünk, hogy a jelzett szó hiányzik, mert e szó többnyire előre van már egyszer bocsátva, de itt nem érezzük olyan könnyen, mert utólagosan van az igébe rejtve. Különben a főnévvé vált melléknévekben, mesterek, eszközök neveiben a sűrű használat folytán szintén elveszthetjük a kihagyás érzetét. Így vélekedik DELBRÜCK is (III. 136.): egy főnév, melynek jelentésbeli tartalma a mondat igéjével megegyezik, éppen ezen megegyezés miatt könnyen elmaradhat s

ha a főnév eredetileg accus. vagy instrumentalisban állt, az ilyen melléknév határozószóvá fejlődhetett.

Most tehát merem állítani, hogy nem a melléknévi határozók a módhatározók főalakjai, hanem a társhatározó az s a melléknévi határozók csak kihagyásos mód-, azaz társhatározók. Ezek közé tartoznak a fokhatározók: nagyon szép, nagyon hanyatlik, és az igenlő vagy tagadó határozószók, vagyis az állítás módját kifejező határozók: igazán eljött: igaz véleményem szerint eljött, igaz jövetellel jött.

Tulajdonképp csak ezektől a melléknévi módhatározóktól nehéz az állapothatározót megkülönböztetni. Három esetben fordul elő a melléknév. Az elsőben könnyű megállapítani, hogy a melléknév az alanyra vonatkozik s ekkor világos, hogy a szó állapothatározó: gazdagon jöttem, szegényen megyek el; más-kor épp oly világos, hogy a melléknév «az állítmányra vonatkozik»: a fiú szépen ír, ez módhatározó; a harmadik esetben az alanyra és az igére is vonatkozhatik a melléknév s ezek a kétes esetek: vigan ugrándozik: ő is vig, az ugrándozás is; leghelyesebb ilyenkor is módhatározót megállapítanunk, vagyis mihelyt kétes, hogy a határozó mód- vagy állapothatározó-e, mindig jobb inkább módhatározót lát-nunk benne: vig ugrándozással ugrándozik; mozdulatlanul feküdt: mozdulatlan fekvéssel feküdt; tüzesen játszik: ő is lehet tüzes, de inkább a játék az; fegyveresen jő: fegyveres az alany is, de nem az a jövetel előtt is és azután is, hanem csak a jövetel alatt, csupán a cselekvést kísérő külsőség ez, módhatározó, mint általában a külső-nekleírása. Azt hiszem, jobban eltaláljuk így az igazat, az ily módhatározók csak a cselekvés által vannak, azt kísérik, a vigságot nem értjük az ugrándozás előtti és utáni időre, sem a mozdulat-lanságot a fekvésen innen vagy túl is, hogy befoglalhatná a cselek-vést, ellenben a gazdagság az előbbi tulajdonsághatározóban állan-dóbb, mint a cselekvés. Így legalább van egy gyakorlati szabályunk, mely a habozástól mindig megóv és legtöbbször az igazsághoz vezet elemzésünkben. A beszélő képzelete dönt, hogy az alanyhoz fűzte-e jobban a melléknévi határozót, vagy az állítmányhoz, de legalább nyelvtörténetileg jobb úton járunk, ha az oly kétes ese-tekben, midőn a beszélő képzeletét nem látjuk tisztán, módhatá-rozót állapítunk meg. Pl. «fegyveresen vagy fegyverben jön» lehet, hogy most már élénkebben képzeljük az alanyt fegyverrel borítva, mint a cselekvést fegyvertől kísérve, de a fegyver közép- vagy fő-pontja a fejen vagy a mellen van, a jövetelé a talpunk alatt: a fegyver nem fogja körül a jövetelt; azonkívül a fegyver velünk mozog, ha hely volna, nem mozoghatna. A kétes alak a beszélő értelmét, azaz képzeletét is határozatlanná, ingadozóvá teszi, pl. a nominativust és accusativust nehezen tanulja meg helyesen meg-különböztetni az olyan ember, kinek anyanyelvében e két eset

sohasem különbözik. Az ilyen módhatározókat a latinban is nehéz megkülönböztetni az állapothatározóktól, mert egyeztetett alakjuk is lehet, mint az attributum prædicativumnak: *quam te libenter quamque laetus in viso* (Catullus), úgyszintén a németben is, a hol az alak egyforma, de az állapothatározó valószínűleg egy ragozhatatlan szónak nominativusa, a módhatározó pedig ennek accusativusa.

Vannak honnan és hová irányú ragokkal használt kísérő társak: előzetes kíséretetek: láthatlanból, szívből, toroka szakadtából, minden erejéből: minden erejének kifejtése előzi meg a cselekvést, pl. kiabálást; de még több a hová-irányú rag, az utólagos társ: találomra, untilig, fogytig, körömszakadtáig: a találgatás, megúnás, körme szakadása kíséri utólag a cselekvést. Ide tartoznak az ilyen következők: nagy örömemre megtaláltam, honfitársai nagy bosszúságára visszatért: a cselekvést öröm, illetőleg bosszúság kísérte, de csak utólagos érintkezésben. Az ilyet nem lehet eredményhatározónak nevezni, mert ha mondhatjuk is, hogy «a találás örömmé lett», ez kissé erőltetett magyarázat, mert a találás megmarad találásnak s csak kíséri az öröm, mintha így lenne: nagy örömmel találtam meg, a hogy latinul kell mondani: *cum lætitia*. Mivel a mellékmondatok közt a következők oly fontosak, mint a hasonlító mellékmondatok, talán lehet az egyszerű határozók közt is fölemlíteni az ilyen következményes határozókat.

Az előzetes és utólagos kíséretetek távolsága a cselekvéstől nem szembeeszköz, inkább az innenső, illetőleg túlsó ponton érintkeznek vele.

A kísérő társak közé gyűjtöttük tebát a föntebbiekben a kísérő személyt (sociativus vagy comitativus), kísérő tárgyat, ruhát, külsőt, a tekintetet (respectivus), az alap-, közép- és felsőfok határozóit (comparativus positivæ, comparativus, partitivus), az úgynevezett módot főnévvel és melléknévvvel (modus, gradus), a következményt (consecutivus). Megtaláltuk a hármas csoportot: az előzetes érintkezést, utólagos érintkezést és folytonos együttléteket. A kísérő társban is szerepel minden beszédrész: 1. személynév, 2. tárgy név: bottal, ruhával stb., 3. gyűjtőnév: virágok közt legszebb, 4. gondolati név: aggodalommal, békeséggel, 5. főnévi és határozó igenév: aggódva, enni evett, 6. névmás, 7. határozószó: így, úgy, egyrészt (franciában külön partitivus: *en*), 8. melléknév: jól, nagyon, 9. névutó: *nélkül, helyett*, valamin kívül, közt, köztül, valamire *nézve*, valamivel *együtt, módon, formán, szerint*, 10. rag: *-vel* (-ben, -re, -nek, -ből, -t: tekintet-hat.), *-nál* (középfok-h.), *-an, -en, -stul, -nként, -ért* (= helyett), *-lag, -st* (örömet), 11. kötőszó: mellérendelők: *így, úgy, eszerint, ekképen, ugyan, bár, ugyanis, csak*; alárendelők: *mint, mikép, miszerint, hogy* stb.

E sok határozóval még mindig nem merítettük ki a társhatározók számát. Ugyanis vannak olyan társhatározók is, melyek az alany cselekvését viszonzózák, vele kölcsönösen cselekszenek: a kocsis *veszekedik egy emberrel*: az ember is veszekedik, a kereskedő *verseng szomszédjával*: a szomszéd is verseng, *beszélék apámmal*: apám is beszél. Ezekben a társhatározó viszonzásúl teszen éppen úgy, mint az alany, az alany van megszemélyesítve, az ő lelki működéséből fakad az esemény, a másíknak viszont-cselekvése az eseményt nem is mozdítja elő, inkább gátolja; a ki viszont veszekedik, verseng, az az alanynak tulajdonkép megnehezíti a cselekvést. Annál világosabb, hogy a határozó cselekvése itt is más, mint az alanyé, de van olyan eset is, hogy a határozó még világosabban mást tesz, mint az alany, nem éppen azt, hanem csak valami megfelelő, viszonos, reciprok dolgot, a mit az alany cselekvése maga után von, vagy a mi az alany cselekvését kiegészíti: *kiköt az idegennel is*: az idegen már nem «kiköt», hanem csak fölveszi a harezot és folytatja, mint az, *a kivel kötekednek*. Mivel pedig e két mondat közt: *kiköt valakivel* és *beleköt valakibe*, semmi különbség nincsen, azért ez a *-be* ragos mondatrész is kétségtelenül társhatározó s így a társhatározók száma még az eddigiek után is hihetetlenül fölszaporodik. Ha *beszélék valakivel*, éppen olyan helyzetben vagyok, mint ha *hozzá* vagy *előtte* beszélnék, tehát ez utóbbiak is tisztán csak társhatározók, mert lehet, hogy az illető, a kihez vagy a ki előtt beszélek, szintén meg fog szólalni, viszonzni fogja a cselekvésemet; vagy ha nem felel is, elég, hogy hallgat rám, ez is a cselekvésemnek megfelelő cselekvés, mit e nélkül nem tehetne, nem végezhetne. Ily viszonyosság van ezek között is: tudakozódik valakinél, valakitől izen, ír valakinek: az illető felelni fog, stb.; a mint czivódom valakivel, úgy lehetek kegyes valakivel: ekkor az illető élvezi a kegyességet, — de mondhatom ezt így is: kegyes valakihez, valaki iránt. Rokon valakivel, egyenlő valakivel, hasonlít valakihez, különbözik, eltér valakitől. Már BECKER mondja, hogy a hasonlóság és egyenlőség kifejezéseiben (*ὅμοιος, similis, ähnlich, gleich*) egyenlő cselekvésviszony van az alany és a kiegészítő között, melyek egymással szemben állanak (381. l.).

Vannak távolabbi viszonzó társak is: elszakad valakitől (pedig vele volt), átpártol valakihez (a kivel nem volt együtt); az egyik volt társa, a másik leendő társa az alanynak. Ide tartozik különösen a részeshatározó, dativus is: ad valakinek: ez viszont kiegészítésképp elfogadja azt, megenged valakinek: és ez megteszi a megengedett dolgot, tilt valakinek: és ez viszonzásúl nem is teszi a tiltott cselekvést; izenek, írok valakinek (vagy valakihez): ő meghallja, elolvassa. A részes határozó a végponton, túlsó ponton áll, a kiinduló pontban megfelelő párja *-tól* ragos, melyet viszont

vesztes határozó-nak nevezhetnénk: megtud, elvesz, megvon valakitől, megfoszt valamitől vagy valakitől, tilt valamitől vagy valakitől, «tiltnak, rózsám, tiltnak töled», elzár valamitől vagy valakitől, «el voltak zárva a művelődéstől»: az ily határozók viszont híjával lesznek a társnak, mely néha már megvolt, néha csak kellene nekik.

A részeshatározó cselekvőleg viszonzó természetét mutatja az is, hogy többnyire külön szenvedő tárgy áll mellette: ad valakinek valamit, izen valakinek valami felől, hírt hoz valakiről valakinek, adós valakinek valamivel, tilt valakinek valamit. BRASSAI azt mondja róla, hogy «a *-nek* irányragos határozónak a cselekvő nevezővel szemben önállósága, személyisége van. A nominativus és dativus polgártársak.» (Akad. Ért. 1864. 282. l.). A részes- és vesztes határozó közt az ellentét szembeszökő: tilt valakitől valamit: ad valakinek valamit, őrizkedik valakitől: átengedi magát valakinek, kitér valakinek: kitér valaki elől, megfosztja őt szeméttől: elveszi tőle szemét: ad neki látó szemet. A dativus nemcsak *-nek* ragos, hanem *számára, részére* névutós is lehet.

Érdekes, hogy a dativusnak két rétege van, az egyikből, ha a *-nek* ragot elhagyjuk, *-é* ragos állítmányi névszót nyerünk: az uraságnak ajándékozom: és az uraságé lesz; a másik réteggel ezt a változtatást nem lehet megtenni: jó nekem, hasznos nekem.

A részeshatározónál kisebb, de szintén viszonzó tevékenységük van az ilyeneknek: könyörög (valakinek és) valakihez, folyamodik valakihez, férjhez ad, férjhez megy, szab, mér valamihez stb.

Viszont a vesztes határozókhoz hasonló egykori társ az úgynevezett *eredethatározók* némelyike: Hunortól ered, származik: ő azért nem Hunor, ez neki csak távoli társa. «Szent István Árpádtól származik»: Szent István nem Árpád, illetőleg csak részben az, jobban kielégíti elménket és nyelvérzékünket, ha úgy magyarázzuk a dolgot, hogy Árpád másik személy gyanánt van oda téve, ő Szent Istvánnak távoli társa. Már ez a másik példa: Szent István Árpád nemzetségéből ered, lehet állapothatározó, mert áll, hogy Szent István Árpád nemzetsége, s a nemzetség nincsen személy gyanánt használva.

A viszonzó társhatározóban tehát még világosabban ki lehet mutatni a *hármascsoportot*, mint a kísérő társban, de úgy látszik, itt is inkább csak az innenső és túlsó pont világos, mint a távolság vagy közelség. Azt hiszem, hogy ebben: tudakozódok *valakinél* vagy *valakitől*, mindkét alak közelséget fejez ki; ezek is: beszélök *valakkal, valakihez, valakinek, valaki előtt* mind közelséget jelenthetnek. Izenek, írok *valakinek* már inkább távolabbi társak, mert az ige jelentése úgy hozza magával, a közelséget és távolságot tehát inkább az összefüggésből állapíthatjuk meg. De még az irányokat is könnyen összecseréljük: kitér valakinek és kitér

valaki elől egészen egyenlő jelentésűek; az orvosság jó valami ellen és jó valamitől; a latinban *oro a te* : *posco te* aliquid; így a francziában és angolban is; mind e nyelvekben és a németben is nemcsak a *commodum* jár dativussal, hanem az *incommodum* is: *do tibi: adimo tibi*, ich gebe *dir*: ich *nehme dir* weg, je vous *donne*: je vous *prends*; de az elvételt jelentő igék melletti dativus a germánban nem őseredeti, mondja DELBRÜCK (I. 282.).

A viszonzó társhatározóban nem választotta külön a nyelvtan a gondolati főnevet a tárgyszerűtől, mindeniket meghagyta társhatározónak: birkózik az ellenséggel, a hideggel, széllel, nagy lelke fellázadt dühével. E határozó *ragjai* főképp a *-vel, -től, -hoz, -nek*, névutója *íránt, részére, számára, ellen*, de vannak más alakjai is: közös, egyenlő, felér, küzd valakivel; alatta áll, fölötte áll valakinek; valaki előtt van, lebeg, áll, kedves; hizelkedik, forgolódik, ólálkodik valaki körül; versengenek, egyetemenek egymás között; eltér, visszatart, titkol valakitől; tiszta, szűz valamitől; elűz valaki elől; elpártol valaki mellől; elvet, kiírt valamik közül; tesz, ad, kapcsol valamihez; törvény-, bíró elé hurczol; ad még, keres valami mellé; elegyít valami közé; használ, jut valakinek, valaki részére, valaki számára; jó valaki íránt.

A viszonzás módja, azaz foka, mint már láttuk is, különböző; néha teljesen hasonlóval viszonz a tárgy: harczol valaki ellen, ismerős valakivel; néha csak megfelelő cselekvéssel viszonz: parancsol valakinek: ez engedelmeskedik, ismeretes vagyok valaki előtt: de én talán nem ismerem őt, ilyenkor ez a viszonzóság igen csekély ellen-cselekvéssel jár, mint ezekben is: csatlakozom valakihez, elpártolok valakitől: az illetők semmit sem tesznek a dologban, csak az egyik részesedik valamiben, a másik megfosztódik valamitől.

Ezek majdnem átmenetül szolgálnak ama társakhoz, melyek csak viszonos, kiegészítő szenvedésben vannak, csak szenvedik az alany cselekvését: foglalkozom valakivel, törődöm valakivel: ő ezt túri, sem okot nem szolgáltatott rá, sem ellen nem áll, se nem engedelmeskedik benne, teljesen szenvedőleges a dologban. De ha *valakivel gondolok*, ez nyelvtanilag ugyanolyan, mint: *valakire gondolok*, csak stilisztikai különbség van a kettő között, nyelvtanilag mind a két határozó *szenvedőtárs*. Következésképen szenvedőtárs van minden hasonló kifejezésben: gondolkodik valamin, fő a feje valamin; verseng, vitatkozik valamin, valami felett; megnyugszik valamin, borzad az valamin; hisz, bízik valamiben; adós, tartozik valamivel. Kell-e ezeknek jobb magyarázat, mint hogy ezek a cselekvésen (és alanyon) kívül eső dolgok, tétlen, szenvedőtárgyak. Hogy ezek a határozók rokonságban vannak a tárgygyal, ezt minden külföldi nyelvtan bizonyítja, mely ezeket egészen egyesíti a tárgygyal, nálunk BALOGH fejtegette, de ő a társhatározói

viszonyt nem ismerte föl és azt sem, hogy az alanynak is vannak hasonló rokonai a többi társhatározókban. Azért nála az én kísérelő és viszonzó társhatározóim egészen külön, mint «helyzethatározók» szerepelnek. De ez a «helyzet» szó nem sokkal többet vagy kevesebbet jelent, mint a «hely», tehát nem sokat magyaráz. Sokkal jobb helyük van e határozóknak a társak közt. Tettem ugyan én kíséreltet azzal is, hogy nem lehetne-e őket a helyhatározók közé sorolni, a hogy HALÁSZ tette, de a kíséreltet nem boldogultam.

Az ily kitételek: *gyönyörködöm a palotában*, nem lehetnek helyhatározók, én nem vagyok a palotában, talán csak előtte, úgy nézem, de a gyönyörködésem se történik a palotában, hanem bennem. Még a telepathia sem tudná kimutatni, hogy mint lehet a cselekvésem a palotában, ha én magam nem vagyok ott. Tehát ilyenkor sem az alany nincs, sem az esemény nem történik igazán a határozóval megnevezett helyen. Ha valamin gondolkodom vagy valamire gondolok, az illető tárgy mintegy előttem van, de kívül rajtam; ennyi világos, az is világos, hogy akár óramra, botomra, akár barátomra, hazámra, multamra gondolok, ezek mind rajtam kívül eső tárgy gyanánt szerepelnek itt, tekintet nélkül a terjedelmükre. Tehát a hely és a szenvedő társak közt is az a legfőbb különbség, hogy a szenvedő társak nem foglalatjai az alanynak, sem a cselekvésnek, csak melléjük eső kíséretei. Ugyanis, ha a városból jövök, nemcsak én voltam a városban, hanem a jövéssem is ott kezdődött, ha a városba megyek, az ellenség felé megyek, vagy vágok: a cselekvésem is épen addig jut, a meddig én, a meddig a határozó jelzi; de ha a városról gondolkozom vagy a városra gondolok: nem a gondolásom, vagyis a cselekvésem, hanem csak ennek a z eredménye, a gondolat éri el a határozóban megnevezett dolgot, ez pedig lényeges különbség. A gondolás eredménye, a gondolat, mint önálló főnév, lehet alanynyá is: gondolatim mostan mulatozva járnak csekély gazdasága körül jó anyámnak; a képzelet elfárad, mire oda ér; mint arany vetéllő, gondolata jött-ment, Toldiról meg vissza Piroskára röppent; de ne feledjük, hogy itt már nemcsak a gondolás cselekvése, hanem egy más cselekvés: a járás, röpülés is szerepel. Vagy lehet az alany a beszélés eredménye, a «beszéd», «dal»: rege szállott, régi, néminemű Tarról; nem a regélés indul el Tarról, hanem csak a beszéd; régi dal, régi dal régi dicsőségről, fényes napnak ragyogása rózsafelhős égről = úgy jön a dal a dicsőségről, mint a nap ragyogása az égről; de a kettő közt mégis van különbség: a nap maga is az égen van, nemcsak a ragyogványa, a cselekvő ragyogása is onnan kezdődik, a dal eldalolása pedig nem kezdődik a régi dicsőségben, hanem ma, csupán az eredmény indul el onnan. Tehát a szenvedő társ csakugyan nem foglalja be a cselekvést, hanem csak melléje esik. Különös, hogy a szenvedő társ nem hogy helyül szolgálna, hanem mint amolyan

tárgydarab, inkább maga foglal helyet a cselekvés eredményében, mely gondolati név, tehát terjengős határú: rege Tarról: Tar van a regében; gondolatja Toldira röppent: Toldi jött a gondolatába; dal a dicsőségről: a dicsőség van a dalban; könyvet irt a bölcseségről: a könyv nincs benne a bölcseségben, de a bölcsesség benne van a könyvben. Különben helyhatározók is vannak ilyen megfordított ragokkal: kalapom szemembe húzom, fejembe nyomom, csizmám lábamba húzom. Egy másik különbség a helyhatározó és a szenvedő társ közt, hogy ebben: Toldira ütök: az ütés elvégződik Toldin, a hegyre megyek: a menés elvégződik a hegyen, de ebben: Toldira gondolok, a hegyre gondolok: a gondolat tovább időzhet Toldin, illetőleg a hegyen. Innen a közömbösség e határozókban a közelségi és távolsági ragok iránt, azért a szenvedő társak közt a közelségi és távolsági viszonyt még nehezebb megkülönböztetni, mint a viszonzó társak közt: gondolkodik valamin, valamiről, gondol valamire. Csak az innenső, egybeeső és túlsó pontot különböztetjük meg világosan.

A szenvedő társ teljes részvétlenségénél fogva még mo z g ó n a k s e m l á t s z i k s ebben a tekintetben már jobban emlékeztet a szintén részvétlen és passzív helyre és tulajdonságra. A szenvedő társ alakjai összefüggnek a másik két társsal. Mindenütt van *-vel* rag, a kísérő társ egy fájában, a tekinthetározóban azonkívül főképp a *-ben*, *-ből*, *-be*, a viszonzó társban a *-nál*, *-től*, *-hoz*, a szenvedő társban pedig a *-n*, *-ről*, *-ra* a leghasználtabb ragok. Szenvető társak pl. a 356. lapon levők s az ilyenek: könyörül valakin; itél valaki fölött; válogat, bővelkedik valamiben; vélekedik, tud, bizonyos valamiről; ír, végez valami felől; osztozik valamiből; gondol, vetemedik valamire, gyanakodik valakire; neki ered, neki vadúl valaminek.

Ime, kimerítettem az összes ú. n. állandó határozókat, vonzatokat, képes helyhatározókat, a külföldi nyelvtanok kiegészítő objectumait. Csak a most adott felfogás szerint tűnnek föl e határozók természetes szerepben, hogy t. i. az állítmányon és alanyokon kívül eső, ezek mellett közelebb vagy távolabb társúl jelen levő tárgyak, vagy alárendelt személyek. Így egyszerre hajlékot nyernek azok a kóbor határozók, melyeket eddig annyit hánytunk-vetettünk mindenféle rovatba és mindenféle értelmezés alá. Nem szükséges többé, csak hogy külön nevet nyerjünk, állandónak neveznünk azt, a mi semmivel sem állandóbb a többinél; sem képes helyhatározónak azt, a mi miben csak annyi képlegesség van, mint akármelyik másban, hely pedig még annyi sincs; sem végre tárgynak nem kell neveznünk azt, a mit az ige-ragozás és a teljesen elütő névrag egészen külön választ a mondat tárgyától.

Az összes társhatározók abban egyeznek meg, hogy

a cselekvést nem mozdítják elő, nem folynak be reá segítőleg és mégis ott vannak körülötte. Legvilágosabb ez a szenvedő társban: gondolok valamire, azután a kíséző társban: örömmel gondolok valamire, de még a viszonzó társ sem foly be segítőleg az alany cselekvésére, inkább nehezíti azt: verekedik valakivel: az alany cselekvése könnyebb volna, ha a megtámadott nem viszonzná a verést. E határozókban tehát olyan tárgyak és személyek, vagy tárgy és személy gyanánt használt dolgok vannak, melyek az alany cselekvését teszik, vagy szenvedik a nélkül, hogy azt kezdenék, előmozdítanák vagy okoznák.

Mind a három társban, kísézőben, viszonzóban és szenvedőben vannak hol-, honnan- és hová-irányú ragok és névutók, lehet tehát a hármat egymás alá rendelni s oldal irányban a honnan- és hová-irányú ragokkal szerkeszteni a hármastagozatot, de még jobban lehet egymás mellé is osztályozni őket. A derékszöveget a kíséző társ határozók teszik a maguk sokféle alfajával, ezek tehát a folyamatos határozók felelnek meg, honnan és hová irányú tagjaik pedig az érintkező innenső és túlsó pontoknak, mint az alanyban, az idő- és az állapot-határozóban láttuk.

Ebben az esetben a szenvedő társ a vég-határozó tagozatába esik, mint a mondat tárgya az alanyok mellett. Így én csak annyit változtattok a német nyelvtanok és BALOGH rendszerén, hogy a tárgyat lejjebb toltam a személyhatározók (azaz alanyok) osztályába, érző szenvedő személynek magyarázom. Ezt a különbséget BALOGH is kereste, bár meg nem találta, mert ő is mondja, hogy a -t ragos tárgy szorosabb viszonyt fejez ki, mint a többiek (Nyr. 26: 387.). De nem fogadhatom el BALOGH-nak azt a következtetést, hogy e szenvedő határozókat egészen külön határozó-osztályba kell tenni; megtaláltuk fentebb az alanyhoz hasonló aktív tényezőket (helyesebben csak körülményeket), ezekkel egy osztályba kell sorolni, bár külön tagozatba a passzív körülményeket. Valamint a kíséző társ gazdagabb alakokban az alanynál, hasonlóképen a szenvedő társ is gazdagabb a tárgynál, sőt hármastagozta is van: hol, honnan és hová irányú ragokkal az innenső, belső és túlsó pontoknak megfelelőleg.

Az eredetbeli határozónak, a műveltető alanynak helyére kerülnek a viszonzó társak, mert ezektől a határozóktól csakugyan árad is valami cselekvés az alany felé: a viszonzás. A viszonzó társak száma csekélyebb a szenvedő társakénál és ez a kiindulópontbeli állapot- és időhatározó, valamint a műveltető alany nagyobb szegénységével is rokonságban álló jelenség. A határozótól az alanyra visszaháramló cselekvés iránya tulajdonképen visszás, ha valakinek adok valamit, ő előttem áll az adáson túl, mint a tárgy, de a cselekvés folytatásában, midőn ő elfogadja, a mit adok, tőle száll felém a cselekvés, tehát csak megvan a hon-

nan irány. Mint láttuk, ennek a tagozatnak is megvan a hármas csoportja, de a honnan- és hová-irányuk igen könnyen cserélődik: kitér valakinek, vagy valaki elől, latinúl *dat alicui, adimut alicui*. Ez bizonyosan azért van, mert a ragok többnyire helyragok, itt pedig helyzet-, vagy társviszonyt kell kifejezniök. A cselekvés folytatásával, az elfogadással, elvesztéssel szemben a részes határozó csakugyan előidejű, a szenvedő mindig utóidejű: előbb a cselekvésnek eredménye kell, hogy képzdjék, mielőtt a határozót érintené.

A társhatározók tagozatai:

Távolság : honnan ?			Közelség : hol ?			Távolság : hová ?		
Viszonzó társak			Kísérő társak			Szenvedő társak		
inn. p.	középső p.	túlsó p.	inn. p.	középső p.	túlsó p.	inn. p.	középső p.	túlsó p.
fosztó- h.	közép- foku h.	részes- h.		tekintet, csoport, hasonlat, mód	követ- kezmény			
-tól	-vel -nál	-hoz iránt	-ből	-vel -ben	-be -ra	-ról felől	-vel -n	-ra

KALMÁR ELEK.